

Růžičková, Zdeňka

Funkce výpovědí s aby

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1987, vol. 36, iss. A35, pp. [93]-102

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100645>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZDEŇKA RŮŽIČKOVÁ

FUNKCE VÝPOVĚDÍ S *aby*

Článek předkládá zestručnělou podobu diplomní práce z oblasti současné pragmaticky orientované syntaxe. Jedním z centrálních aspektů komunikativně pragmatické dimenze smyslu věty je problematika vztahu komunikativních funkcí výpovědí (KF) a subjektivních postojů mluvčího k jejich jazykovým indikátorům. V této otázce existuje mezi autory poměrně značná nejednotnost názorová i terminologická. Teoreticky i metodologicky promyšlené pojetí představuje zpracování problematiky M. Greplem v (akademické) Mluvnici češtiny 3 a v učebnici Skladba spisovné češtiny (M. Grepl – P. Karlík 1986), popř. v dalších dílech jmenovaných autorů (M. Grepl 1979, 1981; P. Karlík 1979, 1983), z nichž především vycházíme. V jejich koncepci se daří usouvztažňovat základní pojmy teorie modální výstavby výpovědi a teorie mluvnických aktů. Opíráme se rovněž o německé práce z této oblasti (G. Hindelang 1983, B. Schlieben-Lange 1975). Intenzivní zaměření moderní lingvistiky na fungování jazyka v běžné komunikativní praxi přináší s sebou rostoucí zájem o mluvené projevy, což vyžaduje systematický výzkum i takových struktur, jakými jsou např. i tzv. *aby*-výpovědi. Chceme zde ukázat, jak se *aby*-výpovědi podílejí na indikaci jednotlivých druhů KF a na signalizaci subjektivních postojů mluvčího. Konstrukce *aby*-výpovědi chápeme ve shodě s M. Greplem jako jisté, víceméně ustálené a konvencionalizované útvary prostředků – výpovědní formy (VFo). *Abby*-výpovědi jsou tedy samostatné, plně autonomní jednotky se specifickou VFo, nikoli vedlejší věty s vynecháním věty hlavní, odvozené z odpovídajících explicitních formulí. Doplnit k nim explicitní formulí lze někdy jen stěží nebo vůbec ne, což podporuje tvrzení, že samy specifické VFo s *aby* mají jistý komunikativně funkční „náboj“, neboli schopnost samy jisté hodnoty vyjadřovat.

Pro zpracování jsme zvolili metodu postupu od výrazového prostředku k funkci, příp. i významu. Zkoumáme tak u věty tři aspekty – syntaktický, sémantický a pragmatický (komunikativně pragmatický), které rozlišujeme, ale zároveň je sledujeme v jejich vzájemných vztazích (o tom M. Grepl 1979, s. 15). Podle našich třídicích kritérií se vydělilo kolem dvaceti typů VFo s *aby*. Domníváme se, že nejpřínosnější jsou výklady, v nichž je vymežováno fungování *aby*-výpovědi jako indikátorů KF deklarativních a interogativních,

protože tyto oblasti doposud s formou *aby*-věty nebyly spojovány. V rámci této zkrácené verze práce předkládáme podrobnější analýzu právě těchto VFo, ostatní (ovšem neméně důležité a užívané) uvádíme pouze ve stručném přehledu.

I. VÝPOVĚDNÍ FORMY PRO INDIKACI KOMUNIKATIVNÍCH FUNKCÍ

1. Výpovědní formy pro KF z oblasti deklarativnosti

VFo pro indikaci výstrahy

A + ne + kondic. přít. dokonavého (nedokonavého) slovesa + kadence
stoupavě klesavá (KSK) // polokadence stoupavě klesavá (PKSK)

Je to jedna ze specifických VFo pro indikaci KF výstrahy (výstražného upozornění) adresátovi. V propozičním obsahu (PROP) bývá vyjádřena nějaká nepříznivá událost (řidčeji proces) jako možný následek nějakého, často neopatrného jednání adresáta nebo mluvčího. Jde o negativní důsledky mimovolní, nezávislé na vůli subjektu. Samo jednání nebývá v propozici výrazově specifikováno: *Aby ses nespálil! Abych tě nepolíil!* Pokud specifikováno je, mívá jeho výraz podobu dějového substantiva: *Abys ten lustr při převážení nerozbil!* Často se na ně jen odkazuje: *Abys ho tím nepopudil!* Potenciálnost nepříznivého následku je signalizována tvarem přítomného kondicionálu. Obligátní negace predikátu vyjadřuje, že z hlediska mluvčího je žádoucí, aby k němu nedošlo. Představa následku jako dovršené (uzavřené) události se ve VFo promítá v tom, že predikát má většinou formu perfektivní. Řidší imperfektiva jsou exponentem následných negativních procesů nebo stavů, většinou psychosomatických: *Abys toho nelitovala! Aby tě z toho nebolela hlava!* Často jde o slovesa, která regulární vidovou dvojici netvoří. Výstraha bývá spjata s postojem obavy mluvčího, že by přece jen mohlo k nežádoucí události dojít. Tento postoj bývá příznakově signalizován stoupavě klesavou polokadencí. Jí především se tato VFo liší od VFo s funkčním potenciálem výhrůžky. Podmětovým participantem (v roli původce) predikátu specifikujícího možný negativní následek může být kdokoli z komunikantů. Jako výstraha, tedy svou KF, jsou výpovědi s touto formou ovšem vždy orientovány k adresátovi. Na to ukazuje časté užití zájmena druhé osoby specifikujícího recipient nebo paciens: *Abych vám nestoupl na nohu! Aby tě to neoparilo!*

VFo pro indikaci výhrůžky

A + ne + kondic. přít. dokonavého (nedokonavého) slovesa + KSK

Jde o specifickou VFo pro indikaci KF výhrůžky (výhružného upozornění) adresátovi. Mluví touto formou vyhrožuje adresátovi (upozorňuje ho), že způsobí nebo že se zasadí o to, aby se uskutečnila nějaká pro adresáta nepříjemná událost (výjimečně proces), nebude-li adresát jednat tak, jak si mluvčí přeje. Výhružné výpovědi reagují vždy na nějaké podle mluvčího nevhodné (nepřístojné) jednání (chování) adresáta. Toto jednání nebývá v propozici

přímo specifikováno: *Abych vás nedal vyhodit! Abych s tebou nevyrazil dveře!* Pokud specifikováno je, mívá jeho výraz podobu dějového substantiva: *Abys nešel za to lhaní klečet!*, někdy se na ně pouze odkazuje: *Abys za to (kvůli tomu) nedostal pár facek!* Vyjadřované potenciální nebezpečí pro adresáta má speciální platnost „sankce“ ze strany mluvčího (M. Grepl – P. Karlík, 1986). Mluvící je zpravidla výše postaven než adresát (na rozdíl od výstrahy), nebo tak aspoň v okamžiku promluvy vystupuje. Pravidelná negace predikátu vyjadřuje, že mluvčí by uvítal, kdyby raději k nepříznivému následku nedošlo, příp. nemuselo dojít. Potenciálnost následku je dána tvarem kondicionálu přítomného. Pojímání následku jako dovršené události se ve VFO promítá v tom, že predikát má většinou formu perfektivní. U sloves, která regulární vidovou dvojici netvoří, bývá výjimečně imperfektivní forma: *Abych tě nemusela posílat do kouta!*, jež je exponentem procesu, v němž se sankce adresátovi teprve „udílí“. Někdy imperfektiva vyjadřují opakovanost děje: *Abychom ti nedávali za každou pětku trest!* Podmětovým participantem (v roli konatele nebo proživatele) predikátu specifikujícího možné nebezpečí v podobě sankce může být mluvčí – *Abych tě neposlal klečet!*, adresát – *Abys nešel klečet!* nebo někdo jiný – *Abys nešel klečet!* *Aby tě neposlal klečet!* Jako výhrůžka výpovědi s touto formou většinou směřují k adresátovi, výjimečně může jít o jakési vyhrožování třetí osobě zprostředkované adresátem: *Abys nešel klečet!* U výpovědi typu *Aby tě neposlal klečet!* jde o vyhrožování adresátovi jménem někoho jiného; tyto výpovědi tvoří přechodné pásmo mezi výhrůžkou a výstrahou, neboť postrádají u sankci zásah (příčinění) mluvčího. Na orientaci výhrůžky k adresátovi ukazuje časté užití zájmen druhé osoby specifikujících recipient nebo paciens: *Abych ti nenasekal!* *Abych tě, skrčku, nevyved!* Výpovědi, ve kterých je podmětovým participantem (proživatelem) predikátu adresát, implikují pouze takové predikátory, jež jsou v inverzním vztahu k predikátorům obsaženým ve výpovědích, kde je podmětovým participantem (konatelem) predikátu mluvčí. V inverzním vztahu jsou např. slovesa *dát – dostat, poslat – jít: Abych ti nedal pohlavek! – Abys nedostal pohlavek!, Abych tě neposlal za dveře! – Abys nešel za dveře!*; obdobně *Aby ti nedal pokutu! – Aby nedostal pokutu!* atd. Do výhrůžných výpovědí lze téměř vždy dosadit modální sloveso *muset*: *Abych ti nemusel vynadat! Abys nemusel jít pryč! Abych tě nemusel poslat domů!* aj.

Výstraha a výhrůžka jsou odstíny konstatace. Pokud jsou vyjádřeny specifickou VFO s *aby*, mohou sloužit také jako indirektní způsob realizace KF varování (hodnoty imperativní). Vztahy mezi těmito třemi hodnotami lze přehledně znázornit:

Při KF:	je tematizováno (jednání nebo jeho důsledky):	
varování	případné nežádoucí jednání	—
výstraha	—	negativní důsledky mimovolní
výhrůžky	—	sankce ze strany mluvčího

VFo pro indikaci reprodukce výzvy

Prý (že, že prý) + a + kondic. přít. + KSK

Výpovědi s touto VFo užívá mluvčí k reprodukci něčí výzvy (návrhu, doporučení apod.) adresátovi. Jazykovým exponentem reprodukované výzvy jsou partikule *prý (prej)*, *že, že prý (že prej)*. Signalizují, že výpověď neobsahuje mínění mluvčího, ale mínění někoho jiného; není tedy výrazem nejistoty nebo toho, že by se chtěl mluvčí distancovat od pravdivosti sdělení. Na to, že jde o reprodukci výzvy (nikoli např. oznámení, sdělení apod.), ukazuje kondicionální forma s *a*, příp. i to, že predikát má buď kladnou dokonavou formu, nebo zápornou nedokonavou formu. Je-li mluvčí zároveň vykonavatelem obsahu výzvy, jde při reprodukci jen o informaci adresáta: *Abych prý neztrácel hlavu*. Výpovědi podávající informaci o uskutečněném aktu výzvy lze interpretovat takto: „Sděluji ti, že jsem byl vyzván, abych vykonal X“ nebo „Sděluji ti, že mám vykonat X“. Je-li vykonavatelem výzvy adresát nebo někdo jiný, může mít reprodukce zároveň funkci výzvy zprostředkované mluvčím, příp. výzvy, která má být někomu zprostředkována adresátem: *Abys prý se na to zeptal. Aby prý už vůbec nechodil*. Výpovědi zprostředkující výzvu adresátovi skrze mluvčího jsou interpretovatelné takto: „Sděluji ti, že jsem byl vyzván, abych tě požádal, abys vykonal X // abych ti řekl, že máš vykonat X“. Ještě složitější je interpretace takových výpovědí, jimiž má být zabezpečeno zprostředkování výzvy adresátem někomu třetímu: *Aby prý se Pavel dostavil zítra odpoledne*. — „Sděluji ti (vyřizuji ti), že jsem byl vyzván, abych tě požádal, abys požádal Pavla, aby se (Pavel) dostavil zítra odpoledne“. Pokud vykonavatel výzvy není jednoznačně určen, vypadá interpretace výpovědi takto: *O tom aby prý se nemluvalo. Prý aby se do večera připravil program*. — „Sděluji ti (vám), že jsem byl vyzván, abych zařídil (= vyzval všechny, kdo mě vnímají), abyste se postarali (příp. společně se mnou) o realizaci X“. Mají tedy výpovědi s danou VFo různou interpretaci podle toho, zda jsou míněny mluvčím jen jako informace o vykonaném aktu výzvy, nebo zda mají funkci výzvy v různé míře zprostředkované. Pro označení KF se proto nabízí více termínů — reprodukce výzvy, reprodukováná výzva, informace o něčí výzvě, sdělení cizí výzvy.

VFo pro indikaci námitky

(To tak, to zrovna...) + a + kondic. přít. (min.) + KSK

Cílem výpovědi s touto VFo je upozornit na skutečnosti (okolnosti, následky), jež vyvracejí, zpochybňují nebo oslabují něčí názor (návrh, tvrzení, stanovisko apod.), buď jen předpokládaný, nebo skutečně vyslovený. Výpovědi jsou tedy mluvčím míněny jako námitka: *Abych se tak dostal do kriminálu! To tak!*; *A to tak, budeš!*; *Abys si pak myslél, že je chytřejší než já!*; *To zrovna, abych to musel dělat za tebe!* aj. Frazeeologizované výrazy *to tak, to zrovna, to určitě, to jistě, to všs, tos uhoď* apod., které jaksi předznamenávají vlastní výpověď, nejsou obligátní složkou VFo, ale vždy je lze doplnit. Zvýrazňují námitkovou (příp. odmítací) funkci. Propozice (záporná či kladná) vyjadřuje nějaký negativní důsledek, který by mohl plynout // vyplynout z akceptování něčího mínění. Výpovědi s námitkovou funkcí mohou v určitých komunikativních

kontextech indirektně vyjadřovat KF odmítnutí (nesouhlasu). Pokud skutečnosti, na které mluví upozorňuje, slouží a jsou chápány jako důvody, proč mluví nemůže návrh akceptovat, jde o negativní reakci s funkcí odmítnutí. Jsou-li presupované návrhy orientovány přímo k mluvčímu, pak jeho negativní reakce pokládáme za skutečná odmítnutí; jsou-li orientovány k někomu jinému, mají odmítavé výpovědi spíše funkci „odrazování“, „navádění“, „přemlouvání“. Odmítnutí může být danou VFo indirektně vyjádřeno pouze při užití formy kondicionálu přítomného, který signalizuje reakci na výpověď spíše výzvovou (návrh, výzva, prosba, naléhání...), tudíž je co odmítat. Při užití kondicionálu minulého, který signalizuje reakci na výpověď spíše konstatáční (výtka, výčitka, tvrzení, sdělení názoru...), není co odmítat, neboť záležitost je již minulostí. Výpovědi mají tedy různou interpretaci: *Abych se nachladil!* – námitka + indirektně odmítnutí; *Abys ses (se) nachladil!* – námitka + indirektně odrazování, přemlouvání; *Abych se (abys ses, abys se) byl býval nachladil!* – pouze námitka. Tyto KF bývají často asociovány s evaluativními postoji mluvčího; obvyklý je emocionálně hodnotící postoj rozhořčení.

VFo pro indikaci konstatace zjištění

Tak (tedy) + výraz s větým přízvukem + a + kondic. přít. + KSK

Výpověďmi s touto VFo signalizuje mluvčí zpravidla to, že byl informován o nějakém důležitém (často novém) aspektu výzvy (prosby, rady...) nebo záměru někoho, anebo že sám takový aspekt odhalil, objevil. Jde často o „skrytou“ příčinu, způsob a jiné okolnosti nebo o participanty pojmenované události. Výrazy, kterými jsou tyto aspekty specifikovány, jsou vždy nositeli intonačního centra a zaujímají ve výpovědi převážně postiniciální pozici po částici *tak (tedy)*, která k nim odkazuje. Tento subjektivní slovosled slouží k jejich zdůraznění (zvýraznění), doprovázenému často emocionálním postojem údivu, podivu, překvapení mluvčího. Zjištěný aspekt je vyjádřen explicitně nebo (většinou) neexplicitně, odkazem nebo náznakem, protože mluvčí i adresát vědí, o co jde: *Tak proto abych se o to nestarala! Tak kvůli tomu abys odešel! Tedy ty abys mu to řekl!* aj. KF, která je produktem takových reaktivních výpovědí, lze vymezit jako vyslovení, pronesení, konstatace, konstatování zjištění, zjištěného aspektu výzvy.

Vsuvky

Do sféry deklarativnosti volně přiřazujeme výpovědi, které souhrnně charakterizujeme jako vsuvky: *Tohle je, abych tak řekl, pohled do mého nejvlastnějšího nitra. Abych vám řek pravdu, nemyslím si vlastně nic. Totiž, abych se přiznal, já takové víno vůbec neznám. Abyste totiž rozuměli: Tenhle hajnej byl taky čert.* a mnohé další. Zvláštním případem jsou vsuvky, které explicitně vyjadřují jeden komponent smyslové struktury KF oznámení, a sice „chci, abys věděl, že...“: *Abyste tedy věděl – já se nebojím zvednout ten klobouk. A abys věděl, je to tvoje vina. A abys věděl, co tam píšeš, to vůbec není pravda.* aj. V těchto výpovědích je tematizován sám komunikativní záměr jako jedna ze složek oznámení, které je tak vlastně realizováno indirektně.

2. Výpovědní formy pro KF z oblasti interogativnosti

VFo pro indikaci ověřovací otázky

tázací slovo + (*jako, říkáš*) + *a* + kondic. přít. + antikadence stoupavě klesavá (AKSK) // antikadence stoupavá (AKS)

Výpovědi s touto VFo mívají KF ověřovací otázky doplňovací. Mluvčí jimi reaguje na něčí výzvu (návrh, prosbu, rozkaz...), což je signalizováno formou kondicionálu s *a*, s cílem dosáhnout od adresáta jednoznačné identifikace nějakého objektu či okolnosti, které mu z presuponované výzvy nejsou jasné, buď proto, že je nepochopil, nebo proto, že jsou pro svou překvapivost, neočekávanost neuvěřitelné. Tázací slovo je v těchto otázkových výpovědích vždy nositelem intonačního centra, a může proto stát i na konci výpovědi. Výrazy typu *řikáš, povídáš* či *jako* nejsou obligátní složkou dané VFo, ale vždy je lze doplnit: *Co abys mu podal? Kdy říkáš abych přišel? Co jako bych udělal? Aby to nechal kde?* aj. Reaguje-li mluvčí na výzvu povahy adhibitivní, má přísudkový výraz zpravidla formu dokonavého vidu. Při reakci na výzvu prohibitivní mívá predikát vid nedokonavý; dokonavý vid se klade při ověřující reakci na výstrahu: *Co bych nerozbil? Co abys mu neprozradil?* Na místě tázacího slova může být použito odkazovacího nebo ukazovacího zájmena či zájmenného příslovce anebo přímo toho označení, jímž má být okolnost (objekt) identifikována: *Toho abychom pozvali? Tam aby se to vyřešilo? Teď bych to řekl? Pavla abychom pozvali? Peníze aby mu dala?* Tyto výrazy jsou také nositeli intonačního centra. Příznakově je ověřovací funkce signalizována připojením výrazu *to jako* (častěji při koncovém postavení jádra výpovědi): *To jako Pavla abychom pozvali? To jako bych šel domů?* Při ověřování platnosti predikátu stojí přísudkový výraz zpravidla na konci výpovědi: *Abych tam nechodil?* Právě v těchto případech se často užívá navíc výrazu *to jako*: *To jako bych mu to řekl?* Ověřovací výpovědi bez tázacího slova bývají často spjaty s emocionálními postojí podivu, údivu nebo překvapení mluvčího. Jsou-li tyto postoje doprovázeny negativně hodnotícím postojem (např. rozhořčení), nabývají dané výpovědi KF námitky, nesouhlasu, odmítnutí: *Já bych mu to nosil? Cestu abychom mu platili?* Takové výpovědi mají už vlastně charakter otázek řečnických se smyslem „přece mu nebudeme platit cestu“ apod.

VFo pro indikaci presumptivní otázky

A + kondic. přít. (min.) + antikadence (AK) + *že, co, ne, ano, jo* // kadence + *vid(te), že ano, že jo*

Výpovědi s touto VFo označujeme jako presumptivní otázky, jež jsou specifickým druhem otázek zjišťovacích. V presumptivních otázkách, v nichž je PROP formulován v podobě konstatační, mluvčí předjímá platnost toho, co se ve výpovědích jako kladný nebo záporný PROP vyjadřuje: *Počkáme na Pavla, ne?* Presumptivní otázkou se specifickou VFo s *aby* mluvčí předjímá, předpokládá to, že adresát chce, aby platil PROP, který je ve výpovědi vyjádřen: *Abychom na Pavla počkali, ne? Aby nespádl, že? Aby bylo veselo, co? Aby mu nebylo smutno, vidte.* Daná VFo je tedy pouze jedním z typů presumptivních otázek. Signalizuje preferenční postoj vůle u adresáta i u mluvčího.

Mluví formuluje takovou podobu PROP, kterou preferuje v domnění, že je zároveň i vůlí adresáta. Vfo je konstrukcí, v níž je PROP formulován ve vedlejší větě různého určení, která se může vyskytovat samostatně právě proto, že součástí konstrukce jsou i přídavné částice. Částice jsou přítomny jako výraz (místo hlavní věty), o který se vedlejší věta opírá, srov. *Aby nespádl, že? = Chcete asi (jistě, předpokládám, pravděpodobně...), aby nespádl. = příp. Ze chcete, aby nespádl!* Přídavné částice tvoří jádro výpovědi, nesou intonační centrum a signalizují tázací funkci. Jsou to *že, co, ne, ano, jo*, které se vyslovují s antikadencí a *viď(te)* a zdvojené *že ano, že jo, viď(te) že*, které se vyslovují s kadencí. Zdvojenou částici *že ne* užít nelze, protože ve výpovědích tohoto typu mluví předjímá vždy pouze chtění platnosti PROP (ať už kladného či záporného) – *Aby (ne) přišel, že ano*; nelze říci **Aby (ne) přišel, že ne*. Přídavnou částici ve vysoké míře mohou nahradit (doplnit) výrazy *že je to tak? nemám pravdu?* aj.

3. Výpovědní formy pro KF z oblasti imperativnosti

Vfo pro indikaci výzvy

(Tak, a, hleď...) + a + kondic. přít. + KSK

Touto specifickou Vfo lze při jistých modifikacích vyjadřovat mírnější výzvy nabádavé nebo výhružné: *Abys byla v devět doma! Hleď abys byl hotov!*, jež dávají jistý moment dobrovolnosti, byť doprovázený hrozbou nepříznivých důsledků nebo sankcí, ale také výzvy kategorické, autoritativní, vylučující nesplnění, a to jednak determinované okolnostmi: *No tak aby ses o něj taky starala!*, jednak rezultativní s anonymizovaným adresátem: *Tak a už aby tady bylo ticho!*

Vfo pro indikaci varování

Ne + a + kondic. přít. + KSK

Výpovědi s touto Vfo jsou mluvčím míněny jako varování:
Ne abys na to zapomněl!

Vfo pro indikaci návrhu

Co + a + kondic. přít. + KSK

Výpovědi s touto Vfo jsou mluvčím zpravidla míněny jako návrh, a to a) k realizaci nějaké činnosti adresátem (nebo někým třetím): *Co abys mu zavola!?!;* b) k realizaci společné činnosti mluvčího s adresátem (= vybidnutí): *Co abychom šli do kina!?!;* c) k realizaci nějaké činnosti mluvčím: *Co abych zavola! lékařel?* Jestliže mluví v návrhu typu c) dává najevo, že je ochoten vykonat něco ve prospěch adresáta, můžeme ho specifikovat jako nabídku: *Co abych ti přinesl něco ke čtení!?* Vfo může být modifikována nahrazením výrazu *co* výrazy typu *snad, možná, asi, třeba* aj.: *Snad abychom zavola! učitele.*

Vfo pro indikaci rady (doporučení)

Raději, sptš + a + kondic. přít. + KSK

Výpovědi s touto VFo slouží zpravidla jako rada; příp. jako doporučení: *Raději (spíš) abys tam ani nechodil.*

4. Výpovědní formy pro KF z oblasti optativnosti

VFo pro indikaci přání

Tak + a + kondic. přít. + KSK

Přáci výpovědi s touto VFo indikují následující funkce – blahopřání (gratulace): *Tak abyste spolu byli šťastní!*, připítek: *Tak abychom se zase za rok sešli ve zdraví!*, povzbuzení: *Tak abys to zvládl!*, pozdrav (na rozloučenou): *Tak aby vám počasí přálo!*, přivítání: *Tak aby ses tu cítil jako doma!*, prosté přání: *Tak aby vám to dobře dopadlo!*

II. VÝPOVĚDNÍ FORMY

PRO INDIKACI SUBJEKTIVNÍCH POSTOJŮ MLUVČÍHO

VFo pro indikaci postoje přání (si)

částice typu jen, už... + a + kondic. přít. + KSK

Je to jedna ze specifických VFo pro indikaci preferenčního postoje přání, resp. „přání si“: *Jen aby (hlavně aby, už aby, aspoň aby, aby tak) pořádně mrzlo.*

VFo pro indikaci postoje přání ze zlosti

A + 3. os. // neosobní forma + kondic. přít. kladného dokonavého slovesa + KSK

Jde o specifický typ nesplnitelného přání. Přáci výpovědi, signalizující především emocionální postoje mluvčího – zlost, vztek, hněv, rozčilení, rozhořčení, bezmocnost apod.: *Hrom aby do toho praštil!*

VFo pro indikaci postoje obavy

A + kondic. přít. // min. + tak + polokadence klesavá (PKK)

Tato VFo je v češtině příznakovým a základním prostředkem pro vyjádření postoje obavy mluvčího, aby nenastal stav (situace) pro mluvčího (popř. i někoho dalšího) nežádoucí, nepříznivý: *Abý tak utekla z domova.(!?)*

VFo pro indikaci přesvědčení a pochybnosti

A + kondic. přít. (min.) + KSK

Touto VFo mluvčí vyjadřuje vysoký stupeň jistoty o neplatnosti PROP (dáno intonací): *Abý to nedokázal!*

A + kondic. přít. (min.) + PKK // AK

Tato VFo vyjadřuje vysoký stupeň pochybnosti o něčem mínění o platnosti PROP (dáno intonací): *Abý to nedokázal?! // ?*

III. VFO PRO INDIKACI HODNOT SE SPOLEČNÝM INVARIANTEM NEZBYTNOST

Společně obecnější schéma (výraz pro jistý aspekt nezbytnosti + *a* + kondic. přít. + různé druhy intonací) je modifikováno podle toho, který aspekt nezbytnosti má mluvčí na zřeteli, a sice výrazem *ještě*: *Ještě abych to uklízel!*, lexikálním prvkem s časovým významem: *Teď abych to psala znova!*, pomocí subjektivního slovosledu: *Cestu abychom si platili?!*, pomocí vyjádření nějakého kontrastu: *Přivedeš si hosty a já abych se o ně starala!* Takové VFO jsou dále modifikovány intonačně; tj. mohou mít různé, funkčně odlišné varianty při zachování základního významu nezbytnosti: *Ještě aby udělal tu poslední zkoušku.* (KK – prostá nezbytnost), *Ještě aby se mu lidé za to klaněli!* (KSK – rozhořčení), *Ještě abychom ho podporovali?!* (PKSK – pochybnost), *Ještě abychom chvílku počkali? Ještě abych se mu omlouval?!* (AKSK – ověřovací a řečnická otázka). Do tohoto typu zahrnujeme i konstrukce s výrazem *člověk*: *Člověk aby pořádně něco spravoval.*

Ke skupině se společným invariantem nezbytnost připojujeme také následující výpovědní formy:

Pak + a + kondic. přít. + kadence klesavá (KK) // KSK

Výpovědi s touto VFO vyjadřují rozmrzelost (znehucení, zklamání) mluvčího nad tím, že nastaly nepříznivé okolnosti, podmínky, které znemožňují nebo znesnadňují požadovanou realizaci PROP: *Pak abych mu věřil.(!)*

Výraz označující konatele + a + kondic. přít. + KSK

Tato konstrukce slouží k signalizaci rozhořčení nad faktem: *Ten aby někam přišel včas!*

výraz označující konatele (proživatele) + a + kondic. přít. + PKK

Tato konstrukce signalizuje pochybnost nad něčím míněním (výrokem): *Ten aby někam přišel včas?!*

Každá z výpovědních forem s *aby* má tedy nějaký svůj komunikativně funkční potenciál. Vynořilo se mnoho nových (a často dosti speciálních) druhů KĚ, např. reprodukce výzvy, konstatace zjištění, některé druhy výzev – výhružná, nabádavá, rezultativní apod. Některé funkce platí pro více typů VFO s určitým prvkem, např. s jistým druhem intonace. Celkově se zdá, že jednotlivým typům intonací lze přisoudit také jisté funkční „náboje“ (aspoň v rámci *aby*-výpovědi): antikadence – nejistota ve smyslu „je možné“; polokadence – nejistota ve smyslu „pochybují“, obava; kadence stoupavě klesavá – přesvědčení, rozhodnost a kategoričnost projevu; kadence klesavá – plná jistota (označení intonací podle F. Daneše 1957).

VFO s *aby* v důsledku své základní složky kondicionálu s *a* dosti korespondují s oblastí výzvoventi. Nemáme zde na mysli pouze signalizaci několika druhů imperativních hodnot a hodnot optativních, které s nimi mají společný rys úsilí o realizaci PROP výpovědi, ale také to, že *aby*-výpovědi jsou často reakcí na výpověď výzvoventího charakteru (ověřovací a řečnická otázka, ná-

mitka), příp. je výzvola výpověď prostě jen předchází (reprodukce výzvy, konstatace zjištění, rozhořčené a pochybovačné výpovědi), nebo mohou sloužit jako indirektní realizace hodnoty výzvolové (výstražná a výhrůžka jako varování).

Množství výpovědí s *aby*, jejich široké funkční možnosti a ustálenost jejich typů pro indikaci příslušných funkcí dokazují, že fungují jako specifické výpovědní formy pro vyjadřování výrazných a speciálních komunikativních funkcí a postojů.

LITERATURA

BAUER, J.—GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. Praha 1980.

Mluvnice češtiny 3. Syntax, 1987.

DANEŠ, F.: Intonace a věta ve spisovné češtině. Praha 1957.

GREPL, M.: Komunikativně pragmatické aspekty výpovědi. In: Otázky slovanské syntaxe, IV/1, 1979, s. 15—37.

GREPL, M.: O vztazích mezi výrazovou a významovou strukturou věty. In: Jazykovedné štúdie, XVI, 1981, s. 91—98.

GREPL, M.—KARLÍK, P.: Skladba spisovné češtiny. Praha 1986

HINDELANG, G.: Einführung in die Sprechakttheorie. Tübingen 1983.

KARLÍK, P.: Tzv. že-výpovědi a jejich funkce. SaS, 40, 1979, s. 5—10.

KARLÍK, P.: Zum Ausdruck von Sprechereinstellungen durch sog. isolierte Nebensätze. Zeitschrift für Slavistik, 28, 1983, 3, s. 391—404.

RŮŽIČKOVÁ, Z.: Funkce výpovědí s „*aby*“ (Diplomní práce). Brno 1985. Univerzita J. E. Purkyně. Fakulta filozofická.

SCHLIEBEN-LANGE, B.: Linguistische Pragmatik. Stuttgart 1975.

DIE FUNKTIONEN DER SOG. *aby*-ÄUSSERUNGSFORMEN

Die Studie analysiert und interpretiert die Bedeutungen der Äußerungen in Form eines einfachen Satzes eingeleitet mit dem Ausdruck *aby* (die sog. *aby*-Äußerungen) als Indikatoren der kommunikativen Funktionen und Sprechereinstellungen. Die syntaktischen Konstruktionen der *aby*-Äußerungen werden in Übereinstimmung mit M. Grepl als konventionalisierte Gebilde — die Äußerungsformen, und deshalb als selbständige, ganz autonome Spracheinheiten aufgefaßt, nicht als „Reste“ der jeweiligen in Form eines zusammengesetzten Satzes realisierten expliziten Formel (deswegen bezeichnen wir derartige Formen nicht als isolierte Nebensätze). Bei der Erforschung der *aby*-Äußerungen konnte man etwa 20 Typen unterscheiden; jeder von ihnen besitzt ein eigenes kommunikativ-funktionales Potential, z. B. die Aufforderung, die Ermahnung, der Vorschlag, der Rat, die Warnung, die Drohung, die Einwendung, die Beglaubigungsfrage, der Wunsch, die Befürchtung, die Überzeugung, der Zweifel, die Erbitterung usw. Analysiert die *aby*-Äußerungen, haben wir drei Aspekte berücksichtigt: den semantischen, syntaktischen und pragmatischen (kommunikativ-pragmatischen). Obwohl wir diese Dimensionen voneinander unterscheiden, verfolgen wir gleichzeitig ihre wechselseitigen Beziehungen. Die Anzahl der *aby*-Äußerungen, ihre weitreichenden Funktionsmöglichkeiten und Standfestigkeit beweisen zugleich die Tendenz der Sprache, für die einzelnen spezifischen Typen der kommunikativen Funktionen und der subjektiven Einstellungen des Sprechers die spezifizierten Äußerungsformen zu etablieren.